

*Лісун О. В.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики та перекладу
Черкаського державного технологічного університету**Советна А. В.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики та перекладу
Черкаського державного технологічного університету*

КАЛАМБУР ЯК СПОСІБ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОМІЧНОГО ЕФЕКТУ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ Л. КЕРРОЛЛА «АЛІСА В КРАЇНІ ЧУДЕС»)

Анотація. Статтю присвячено дослідженню каламбуру як способу репрезентації комічного ефекту у відомій казці-феєрії Л. Керролла. У процесі аналізу систематизації гри слів за способом її утворення було виявлено такі різновиди цього стилістичного прийому, як лексичний, фонетичний, фразеологічний і граматичний каламбури. Найчастіше уживаною є гра слів, в основі якої лежить багатозначність, а також гра слів, побудована на омонімії. Письменник використовує її, передусім, для створення особливої манери листа, відмінного надто грайливим настроєм, а також для розкриття характерів персонажів і для організації сюжету. Каламбури відіграють важливу роль у мові художнього твору. Виконуючи функцію смішного комічного рельєфу, каламбури допомагають створити гумористичний ефект, для того щоб викликати сміх у читача та слухача, створити риторичний ефект, що змушує аудиторію думати і чітко стежити за ходом думок автора, найбільш яскраво охарактеризувати зображуване для розуміння сенсу тексту, ввести двозначність. У дослідженні також було розглянуто та узагальнено авторські прийоми репрезентації комічного. У статті здійснено спробу проаналізувати мовні засоби репрезентації комічного в художньому тексті та дослідити різні стилістичні засоби та їх тлумачення. Мовний засіб комічного має конкретний характер, а прийом – загальний. Засіб є матеріальним; прийом своєю чергою неможливо матеріально визначити, він є абстрактним, вихідним із ситуації або сюжету. Сила комічного твору, важливість гумору і сатири залежать від вибору автором прийомів, їх доречного використання, вміння введення їх у текст. Без комічних засобів майже неможливе формування комічного характеру і конфлікту. Сюжет комічного твору поступово обтяжується засобами комічного, які загалом зумовлюють розвиток комічних прийомів. У тексті бачення автора проявляється в будь-якому контексті ситуації через її абсурдність, що робить твір унікальним із точки зору матеріалу для дослідження комічного. Гумор англійців відображає риси їхнього національного характеру (скритність, тактовність, завуальованість, абсурдність), культурні і суспільні цінності, володіє різноманітними формами (анекдоти, різноманітні жарти). Визначивши характерні особливості англійського гумору, якими є вміння сміятися з себе або самоприниження, сарказм та мовні засоби репрезентації гумору, ми зробили висновок, що комічне бачення автора проявляється в будь-якому контексті ситуації, що робить роман унікальним із точки зору матеріалу для дослідження комічного. Національно маркований англійський гумор

визначаємо як той, що сформувався в умовах англійського суспільства і несе в собі сильний елемент сатири над абсурдністю повсякденного життя. Проаналізувавши різні прийоми та засоби творення комічного, ми дійшли висновку, що здебільшого саме за їх взаємодії автор досягає найяскравішого комічного ефекту.

Ключові слова: способи репрезентації комічного, каламбур, мовна гра, нонсенс, іронія, авторські прийоми.

Постановка проблеми. У контексті лінгвістичного аналізу художньої літератури виникає потреба фундаментально і всебічно дослідити прийоми комічного. Категорія комічного здавна існує у свідомості людей, вона проявляється і в усній, і в письмовій комунікації, а також зафіксована багатьма дослідженнями. Проте при своїй різноаспектності цей феномен залишається маловивченим. Головною ідеєю і передумовою комічного є розбіжність об'єктивних властивостей предмета або явища норми, наявної у сприймаючій свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Є численні спроби науковців дослідити окремі аспекти комічного. Але не сформовано чіткого визначення поняття комічного та не встановлено критерії, за якими потрібно виділяти складники комічного. Усі ці проблеми лише окреслюють складність вивчення цього феномена. На перший план виходить вивчення комічного як лінгвістичної категорії. Засоби і прийоми комічного розглядаються на матеріалі художньої літератури крізь призму унікального авторського стилю кожного письменника. Проте комплексного опису такого складного та неоднозначного феномена, як комічне, неможливо досягти лише за допомогою лінгвістичного вираження. Так, дослідники комічного намагаються пояснити культурно зумовлену комунікативну поведінку окремого індивіда як представника соціокультурної спільноти, що виводить на другий план питання про вивчення культури народу, знання його цінностей, наявних норм і ролей соціальної поведінки. «Технологія» створення комічного ефекту не завжди має точне формулювання, оскільки феномени людської культури взагалі ніколи не підлягають остаточній формалізації.

Вивчення комічного та його проявів відбувалось у різних галузях науки, насамперед естетики, філософії, психології та ін. В XVIII – на початку XX ст. А. Бергсон, Г. Гегель, І. Кант, Ф. Ніцше досліджували проблему комічного. Для них комічне постає як специфічний, «високий» тип гумору і як поняття,

що належить виключно науковій сфері. Численні дослідження ХХ ст. належать до розвідок комічного як категорії естетики в історичній позиції, а також у процесі розгляду структурних та сутнісних особливостей трансформацій явища комізму і комічного в масштабах новітньої соціально-культурної історії людства. Зокрема, проблему комічного як мистецького жанру розглядали Ю. Борев, Д. Ніколаєв, Б. Мінчин, В. Фролов, наголошуючи, що в мистецтві комічними можуть бути явища, які не викликають такого почуття в реальному житті.

Актуальність статті зумовлюється необхідністю вивчення особливостей способів відтворення комічного потенціалу в художньому творі «Аліса в Країні чудес» Л. Керролла, що включає структурно-семантичні і семіолінгвістичні характеристики оригіналу.

Мета статті – виявити способи і особливості використання каламбуру у створенні комічного ефекту у творі Л. Керролла «Аліса в Країні чудес» і визначити специфіку відтворення засобів комічного англійською мовою.

Виклад основного матеріалу. Комічне завжди було одним із предметів літературознавчого дослідження. Але з плином часу змінюється і наш менталітет, і наше розуміння комічного. Змінюються також стилі авторів, а не лише засоби комічного. Кожен письменник використовує прийоми та способи вираження комічного, через що його стиль і мова стають неповторними і унікальними. Стиль кожного автора є особливим, тим не менш можна знайти загальні риси вираження комічного авторами одного століття.

Комічне являє об'єктивну суспільну цінність певного явища та є водночас важливою характеристикою соціокультурної реальності. Заперечуючи одні людські якості та суспільні явища і стверджуючи інші, комічне породжує одухотворений естетичним ідеалом, соціально значущий сміх. Ще в давні часи життя людей супроводжувалося жартами. У наш час людина також прагне розваг у такий спосіб. Комічне – це поняття, пов'язане з міфологічною складовою частиною культури Стародавньої Греції та повсякденним життям тогочасного суспільства [1, с. 39].

Питання тлумачення поняття комічного є одним із найскладніших і дискусійних у філології. Комічне – надзвичайно складна для вивчення естетична категорія. Історія її дослідження сягає корінням далеко в минуле. Аристотель дав найвідоміше визначення комічного (від грец. *Комікос* – смішний). На думку філософа, комічне відображає все порівняно погане в людині. Але воно показує вади не в усій повноті, а лише тією мірою, в якій смішне виступає частиною невірогідного: смішне, за Аристотелем, – це якась помилка або неподобство, тільки нешкідливе і незгубне. Як приклад, він наводить потворну комічну маску, але без виразу страждання [2, с. 46]. Сміх викликається інтелектуально-смісловою грою (жарти, глузування з людських недоліків, безглузких ситуацій, необразливі обмани), приносить радість і задоволення у житті людини, що, на думку Дж. Остіна, є особливістю комічного як естетичного явища [3, с. 130]. Але споживання такого продукту розумової діяльності людини зумовлює особливий процес художньої комунікації, що присутній в інтелектуально-творчому ланцюзі «автор – твір мистецтва – виконавець – глядач» та його реалізації через спілкування. На думку філософа І. Савранського, художня комунікація є завжди духовно-емоційним явищем, що сприяє засвоєнню найважливіших загальнокультурних ціннос-

тей: «Засвоєння культури – це певною мірою процес художньої комунікації, який активно впливає на формування людської особистості, створення її моральної основи, вироблення того чи іншого ставлення людини до світу і до людей» [4, с. 73].

Канонічний твір Л. Керролла про пригоди дівчинки Аліси в Дивокраї був вибраний для дослідження не випадково, оскільки мовна гра є ідіостильовою домінантою усієї творчості цього письменника, що проявляється не тільки на рівні вербального матеріалу, а й на сюжетно-композиційному та образно-художньому рівнях.

«Аліса в Країні чудес» – одна з небагатьох робіт Керролла, яка вважається казкою за жанровими особливостями. Однак за змістовим наповненням це справжній філософський трактат, написаний простою та зрозумілою для дітей мовою. Саме таке поєднання простоти та доступності з глибиною змісту зробили цей твір видатним у світовій літературі. Книги Керролла написані простою мовою, зрозумілою для більшості читачів. Однак, незважаючи на простий синтаксис та конструкції, як вже зазначалося, автор надзвичайно вправно використовує в тексті гру слів і каламбури. Такі літературні прийоми додають повноти змісту і визначають, як саме читачі трактуватимуть прочитане.

Особливістю казки Л. Керролла «Аліса в Країні чудес» є велика кількість стилістичних засобів та прийомів, які неоднозначно сприймаються читачами через глибинну структуру самого тексту. Вивчення процесів порушення усталених принципів мовної кооперації на матеріалі окремо взятого художнього твору та специфічних стилістичних засобів, які сприяють створенню комічного ефекту, сприяє оптимізації способів взаєморозуміння та відпрацюванню адекватної стратегії сприйняття тексту.

Детальніше розглянемо та проаналізуємо такі способи репрезентації комічного, як іронія і нонсенс, на матеріалі твору Л. Керролла «Аліса в Країні чудес».

Етапом у розвитку гумору, явищем новаторським, хоча водночас вкоріненим у народній та історичній традиції, став абсурдний гумор нонсенсу, створений Л. Керролом. Пісні, розсіяні в оповіді про пригоди Аліси, – це нонсенс, побудований як пародія на байку та сентиментальну поезію.

Традиційно нонсенсом вважається абсурдне, нелогічне висловлювання, вираз, позбавлений змісту. З латинської мови «нонсенс» перекладається як «позбавлений смислу або змісту». Нонсенс активно використовується в мистецтві, однак особливий інтерес для дослідження становить використання цього прийому у творі «Аліса в Країні чудес». Л. Керролл вводить у дискурс елементи нонсенсу, від неконвенційних поєднань фонем чи морфем до зображення несумісних із навколишньою дійсністю ситуацій, тим самим порушує правила та закони (постулати) побудовання успішної комунікації. Нонсенс – це також підірвання найважливіших процесів формування традиційного смислу. У процесі літературної комунікації перетворювальний чинник ґрунтується на впевненості комунікантів у взаєморозумінні, яке є основою процесів традиційного смислу. Л. Керролл широко використовує такий тип нонсенсу.

У творах Л. Керролла слово часто використовується в буквальному значенні й не поєднується з контекстом традиційного смислу. Наприклад, діалог Аліси з Білим Королем часто переходить із метафоричного на буквальный рівень: *“I beg your pardon?”* asked Alice. *“It isn't respectable to beg”* said the King [5, с. 73]. «Вибачте? – спитала Аліса. «Це не поважно просити», – сказав король» [6, с. 81]. Тут метафору

ввічливості “I beg your pardon” Білий Король сприймає буквально, використовуючи елемент нонсенсу. У тому ж діалозі є уривок: “There’s nothing *like* eating hay when you’re faint,” he remarked to her, as he munched away. “I should think throwing cold water over you would be better,” Alice suggested, “or some sal-volatile.” “I didn’t say there was nothing better,” the King replied. “I said there was nothing like it” [5, с. 92]. «Горох дуже допомагає при непритомності, – зазначив Король, плямкаючи. – Я гадала, що краще бризкати холодною водою, – зауважила Аліса, – або нюхати сіль. – Я не сказав, що тільки горох допомагає, – відповів Король. – Я сказав, що горох дуже допомагає» [6, с. 102]. У цьому випадку фраза зводиться до буквального смислу слова «like» порушує смисл повідомлення, створюючи комічний ефект нонсенсу. Комічний ефект з’являється, коли ми вдаємо, що буквально сприймаємо вислів.

У наведених вище прикладах метафоричність протиставляється буквальному смислу, і це найпоширеніше застосування інверсії-протиставлення для створення нонсенсу. Проте протиставляти можна й інші категорії. Наприклад, категорії живого та неживого. Головна героїня Аліса потрапляє на крокет, де неживе замінено живими предметами. Коли на майданчику для крокету м’ячі стають живими їжаками, бити – фламінго, а ворота замінюють живі карти, що склалися навпіл, і до того ж всі вони рухаються, тут маємо випадок нонсенсу: “You’ve no idea how confusing it is all the things being alive; for instance, there’s the arch I’ve got to go through next walking about at the other end of the ground and I should have croqueted the Queen’s hedgehog just now, only it ran away when it saw mine coming?” [5, с. 24]. «Ви навіть не уявляєте, наскільки заплутаним є все те, що живе; наприклад, є арка, через яку я маю пройти наступною прогулянкою на іншому кінці землі, і я мала би прямо зараз їжака королеви, тільки він втік, коли побачив, що я підхожу?» [6, с. 30]. Отже, перетворення однієї категорії в іншу (неживого в живе) стає переходом від звичайного смислу до нонсенсу.

Варто зазначити, що Л. Керролл використовував саме протиставлення, щоб показати відносність того, що вважають традиційним смислом. У діалозі з Алісою Чеширський кіт говорить: “We’re all mad here. I’m mad. You’re mad.” “How do you know I’m mad?” said Alice. “You must be,” said the Cat, “or you wouldn’t have come here.” Alice didn’t think that proved it at all; however, she went on “And how do you know that you’re mad?” “To begin with,” said the Cat, “a dog’s not mad. You grant that?” “I suppose so,” said Alice. “Well, then,” the Cat went on, “you see, a dog growls when it’s angry, and wags its tail when it’s pleased. Now I growl when I’m pleased, and wag my tail when I’m angry. Therefore I’m mad” [5, с. 112]. «Я ненормальний. Ти ненормальна. – А ви знаєте, що я ненормальна? – запитала Аліса. Тому що ти тут, – просто сказав Кіт. – Інакше б ти сюди не потрапила. Хоча така відповідь не зовсім влаштовувала Алісу, вона не могла втриматися від подальших розпитувань. – А ви знаєте, що ви ненормальний? – запитала вона. – Почнемо з собаки, – сказав Кіт. – Візьмемо нормальну собаку, не шалену. Згодна? – Звісно! – сказала Аліса. – Отже, – продовжував Кіт, – собака гарчить, коли сердиться, і виляє хвостом, коли радіє. Вона, як ми домовилися, нормальна. А я? Я бурчу, коли мені приємно, і виляю хвостиком, коли злюся. Отже, я – ненормальний» [6, с. 125]. Можемо побачити, що Л. Керролл протиставляє категорії здорового глузду. Те, що для kota нормальне в поведінці, для собаки – божевілья. Пишменник вказує на від-

носність цих категорій і залежність їх від ситуації та кола читачів, серед яких і діти, і дорослі. Ефект нонсенсу досягається за допомогою протиставлення.

Наступним прикладом нонсенсу є сюжет вірша «Джеббервоккі». Якщо переповісти словами Аліси, яка вважає його дуже милим віршиком, проте надто важким для розуміння; ясно лише те, що хтось вбив щось “*However, somebody killed something: that’s clear, at any rate*” [5, с. 138]. Власне, у повному смислі нонсенсом є лише перша й остання строфа «Джеббервоккі», яка містить одинадцять слів-нонсенсів. Усі інші строфи включають лише вкраплення лексичного нонсенсу, насамперед прикметники *frumious, vorpal, manxome, uffish, tulgey, frabjous*, які при більш детальному вивченні виявляються значущими, оскільки всі вони утворені від англосаксонських слів й є нонсенсами лише для недосвідченого адресата. Перша й остання строфа «Джеббервоккі» мають такий вигляд: “*Twas brillig, and the slithy toves Did gyre and gimble in the wabe: All mimsy were the borogoves, And the mome raths outgrabe*” [5, с. 151].

Ще одним із засобів мовної гри, які використовує Л. Керролл, є іронія. Цей художній троп спрямований на «приховане знущання». Іронія – це прийом, заснований на протиставленні сенсу смислу. У літературі іронія допомагає створити комічний ефект. Твір Л. Керролла містить приклад гумористичної іронії. Наприклад: “*My dear I wish you would have this cat removed! said the king, the Queen remarked with a simple. Off with his head! later the executioner came by and, the executioners argument was that you could not cut off a head unless there was a body to cut it off from. But I do not want it done at all! groaned the poor Queen. I’ve been a-dressing myself for the last two hours. It would have been all the better, as it seemed to Alice, if she had got someone else to dress her, she was so dreadfully untidy*” [5, с. 74]. «Люба, я хочу, щоб ти забрала цього kota! – сказав король. Королева зауважила, ти не можеш відрізати голову, якщо немає тіла. Але я взагалі не хочу цього робити! – застогнала бідна Королева. Я одягалася дві години. Це було б набагато краще, як здавалося Алісі, якби у неї був хтось інший, щоб одягнути її, вона була така жаклива і неохайна» [6, с. 79]. У цьому уривку мається на увазі ситуаційна іронія. Біла Королева не може навіть сама причепуритися і виглядати пристойно, на думку семирічної дівчинки. Так під час прочитання відчувається товариська розмова з оповідачем, який розкриває нам секрети, які сама Аліса не знає, створюючи драматичну іронію.

Розглянемо ще один приклад іронії: “*I went to the Classics master, though. He was an old crab, HE was!*” [5, с. 211]. «Заме я брав мороки у старого краба. То був класичний мучитель. О, ті класики!» [6, с. 230]. Повторюючи словосполучення «he was» Л. Керролл підкреслив характер старого краба та в іронічному ключі передав хитрість та зворотливість його натури.

Висновки. Таким чином, для художнього стилю Л. Керролла є характерним застосування передусім стилістичного прийому гри слів та каламбуру, активно застосовуються також прийоми створення ситуацій нонсенсу, вираження комічного ефекту відбувається через іронію. Аналіз ускладнювало те, що здебільшого важко виділити порушення якоїсь окремої максими – як правило, автор активно використовує різноманітні комбінації максимум для досягнення комічного ефекту. Те ж стосується й утворених стилістичних прийомів, які подекуди тісно переплітаються: гра слів може співіснувати з ситуацією нонсенсу, нонсенс – з іронією. Можемо зробити висновок, що гра

слів – важлива деталь у творі «Аліса в Країні чудес». Л. Керролл використовує каламбури у великій кількості, що зумовлено його поглядами на життя. Усі ці чинники роблять казку «Аліса в Країні чудес» істинним скарбом для дослідників.

Отже, казка Л. Керролла «Аліса в країні чудес» – практично нескінченне джерело каламбурів. Найбільш численними видами гри слів, вжитих у цьому творі, є лексичний та фонетичний каламбури. Письменник використовує ці прийоми передусім для створення особливої манери казки, відмінної надто грайливим настроєм, а також для розкриття характерів персонажів і організації сюжету.

Література:

1. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. Львів : Літопис, 1996. 633 с.
2. Аристотель. Поетика Аристотель / пер. Б. Тена; вст. ст. і коментарі Й. Кобова. Мистецтво, 1967. 136 с.
3. Остин Дж. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1986. Вып. 17. С. 22–130.
4. Гридина Т.А. Языковая игра: стереотип и творчество. Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 1996. 214 с.
5. Carroll L. Alice's adventures in Wonderland. URL: https://www.adobe.com/en/activese/pdf/Alice_in_Wonderland.pdf
6. Аліса в Країні Чудес / пер. з англійської В. Корнієнко. Київ : А-БА-БАГА-ЛА-МА-ГА, 2001. 264 с.

Lisun O., Sovietna A. Pun as a way of representation of comic effect (based on L. Carol's fairy-tale "Alice in Wonderland")

Summary. The article is devoted to the study of pun as a way of representing the comic effect in the famous fairy tale by L. Carroll. Having analyzed the word play in this

text, we have revealed lexical, phonetic, phraseological and grammatical puns. Paronymy based on both ambiguity and homonymy was most commonly used. The writer uses it to create a special style of writing, characterized by too playful mood, as well as to reveal the characters and to organize the plot. Puns play an important role in the language of fiction. Performing the function of a funny comic effect, puns help to create a humorous effect, in order to make the reader laugh, as well as to create a rhetorical effect that makes the readers think and clearly follow the thoughts of the author, most vividly describe the image to understand the meaning of the text. The study also considered and summarized the author's techniques of comic representation. The article attempts to analyze the linguistic means of representation of the comic in the literary text and to study various stylistic means and their interpretation. The linguistic means of the comic has a specific character, and the reception is general. The means is material, while reception cannot be materially determined, it is abstract. The importance of humor and satire depends on the author's choice of techniques, their appropriate use, skillful introduction into the text. Without comic means it is almost impossible to form a comic character and conflict. In the text, the author's vision is manifested in any context of the situation because of its absurdity, which makes the work unique in terms of material for the study of the comic. The humor of the British reflects the features of their national character (secrecy, tact, absurdity), expresses cultural and social values, has a variety of forms (anecdotes, various jokes). Having identified the characteristics of English humor, we came to the conclusion that the author's comic vision manifests itself in any context of the situation, making the novel unique in terms of comic.

Key words: ways of representation of comic, pun, paronymy, nonsense, irony, author's reception.